

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 121 2000

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Anna Williams (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-18-9

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2001

Om barocken i Norden. Red. Kristina Malmio. Meddelanden från avdelningen för nordisk litteratur, Nordica. Helsingfors universitet [1999].

När avdelningen för svensk litteratur vid Nordica, Helsingfors universitet, bytte namn till Avdelningen för nordisk litteratur markerades detta med ett seminarium. I april 1999 dryftade en grupp forskare från de nordiska länderna barocken, och föredragen har sedan tryckts i en liten volym. Gemensamt för de sex författarna är att barockbegreppet – detta oundgängliga men svårhantlade begrepp – används som agn på de vetenskapliga krokarna.

I den första av volymens uppsatser granskar Eira Storstein och Peer E. Sørensen dikter av Anders Bording, Elias Naur och Thomas Kingo, och syftet är att karaktärisera centrala drag i den barocka texten. Författarna lägger vikt vid allegorin och ordleken. Dikter av mycket olika innehåll förenas genom den litterära tekniken, och uppsatsförfattarna försöker visa hur bokstavlig och överförd betydelse sammanstrålar i en paradoxal gemenskap vars väsen är skillnad och dubbelhet – "Livet som en överraskelse."

Storstein/Sørensen betonar också barocktextens "erkendelsesstruktur". Diktarna är retoriskt medvetna och syftar till att beröra sina läsare. Därför är texterna också "gestiske och teatraliske". I barocklitteraturens simulerade teater är universalerna väsentliga, och författarna understryker hur medeltidsbegreppet *subtilitas* förblir viktigt under barocken. Tidens diktare skildrar verkligheten i förhållande till evigheten. Det subtila lyser igenom det konkreta. Detta medför att barockens litterära tänkande inte ger utrymme för symbolestetik. Istället står analogierna i centrum. Storstein/Sørensen illustrerar sin tanke genom en analys av Kingos dikt om de fattiga i Odense Hospital. Texten blir barock genom sitt allegoriska mönster. Verkligheten skildras genom ett teologiskt raster, och det meningslösa ges en metafysisk betydelse. Det Storstein/Sørensen således vill understryka är barockens sökande efter tillvarons inre samband och dess dröm om paradiset språk och "en tid før Babelstårnet, da ordene strålede af al tings lighed."

I volymens kanske intressantaste uppsats diskuterar Mats Malm barocktextens auktoritet och legitimering. Liksom Storstein/Sørensen lyfter han fram tidens retoriska medvetenhet och den retoriska teknikens betydelse. Det som Malm emellertid trycker på är att äldre texter legitimerades på ett helt annat sätt än i dag. Värderingar, normer och beställarens önskemål styrde diktningen, och Malm jämför med vår egen tids "politiska korrekthet". Retoriken erbjöd ett sätt att utifrån situationens krav hitta ett effektivt och funktionellt sätt att lösa uppgiften.

Uppsatsen är en aning spretig och läsaren blir lite överraskad när Malm lyfter fram romanen *Adabriks och*

Giöthildas Äfventyr av Jacob Mörk och Anders Törngren (1742–44) som en slags barocktext, men det resonemang som Malm för öppnar onekligen viktiga perspektiv. Malm utgår från äldre forsknings nedvärdering av romanen. Han ser förklaringen i den estetiska hållning som gårdagens forskare hade, där romantisk utvecklingstanke förenades med darwinism. När Fredrik Böök undersökte den äldre svenska romanen letade han således efter spår av realism, spår som kunde tänkas visa att romanformen närmade sig den högplatå dit 1800- och 1900-talens stora psykologiska och realistiska skildringar tänktes ha nått. Bööks få fynd av tidig realism gjorde att han utdömde huvuddelen av den äldre svenska romankonsten. Det Malm emellertid vill framhäva är att "realism" i det äldre systemet ingalunda var det primära sättet att ge en text legitimitet – istället kunde realism bli ett "minusgrepp". Retoriken hade redskap för att skapa åskådlighet och verklighetsupplevelser, men Malm visar att författarna till adalrikromanen – som ville hämta sin legitimitet från centrala dygder och det universellt sanna – valde att spara de realistiska greppen för vissa särskilda situationer. Olika tekniker för konkret verklighetsskildring används för att "stanna upp skeendet" och rikta uppmärksamhet mot motivens innebörd. Huvudpersonerna skildras visserligen naturtroget, men som typer, vilka alltså representerar universella sanningar.

Jacob Mörk återkom 1749–58 med en roman kallad *Thecla, eller den bepröfvade tronens dygd*. Här är realismen betydligt större, och Malm menar att skälet är "auktoriseringsskällan", nämligen andaktslitteraturen, där realistiska tekniker motiverades genom till exempel inriktningen mot känslorna och individens utvecklingshistoria.

Malm lyfter vidare fram två av Georg Stiernhielms dikter, *Hercules* och den latinska *Carmen jambicum dimetrum*. Båda handlar om dygdens väsen. Malm betonar dock att den auktoritet som dikterna vill uttrycka här ligger på den språkliga området. *Carmen* är ett mästerprov i nylatinsk diktning. Språket utnyttjas till bristningsgränsen och det är just i den stilistiska färdigheten som auktoriteten ligger. Diktaren skriver så att säga in sig i en tradition. Malm påpekar att Stiernhielm 1624 i kraft av sin latinska stilförmåga hävdar den svenska kulturen, och när han vill lyfta fram det andligt dygdiga sker det genom språkliga och innehållsmässiga abstraktioner. I *Hercules*, flera decennier senare, ville emellertid Stiernhielm hävda det "unga nationella gentemot det befintliga" och då tillgrep han också nya auktoriseringsprinciper. Eftersom svenskan enligt den rådande politiska ordningen stod närmast urspråket, innebar själva bruket av folkspråket ett försök att uppnå visdom och insikt, ett projekt som alltså i sig ger texten auktoritet. Malm menar att Stiernhielm i *Hercules* inte av moralfilosofiska skäl behövde väja för det sinnligt-konkreta. Istället gav

språkfilosofin honom skäl att leta efter skapelseprinciperna just i språkets påtaglighet.

H.K. Riikonen behandlar hur barockbegreppet använts i Finland, men uppmärksammar också en studie av George C. Schoolfield som ställer frågan om Finland hade en barocklitteratur. Riikonen svarar liksom Schoolfield ja på frågan och riktar uppmärksamhet även på texter som Schoolfield inte tar upp, till exempel en finskspråkig "Hus-spegel" (1699) av Jonas Mennander och, ännu viktigare, den finska psalmbok som utkom 1701. Enligt Riikonen präglades denna, mer än den ungefär samtida svenskspråkiga, av barockanda och barockspråk.

Riikonens föredrag väcker frågan om bidragens huvudsakligt nationella perspektiv. Valet av material har i de enskilda uppsatserna utgått från vår tids geografiska och språkliga gränser, något som med tanke på litteraturforskningens 1800-och 1900-talshistoria är lättförklarat. Ämnet har i tvåhundra år ordnats nationalspråkligt. Ändå skulle man önska att någon av forskarna vågat ta ett fastare samnordiskt grepp på materialet, placerat in det nordiska i den nordgermanska kulturkretsen eller åtminstone ordnat materialet kring den nordiska barockepokens två stora kraft- och maktcentrum: Köpenhamn och Stockholm. Riikonen noterar att nästan alla av de författare som Schoolfield uppmärksammar var verkamma vid universitetet i Åbo. Dessutom att det var diktare som rörde sig i en polyglott miljö och skrev på en rad språk. Den slutsats som bör dras av detta påpekande, menar jag, är att när det gäller barocktidevarvet är de nationella kulturmönstren ofta mindre viktiga än de regionala. Det är därför tveksamt om det verkligen går att hävda generella skillnader mellan *finländsk* och *svensk* barocklitteratur. Rör det sig inte snarare om regionala skillnader inom en mångspråkig och i hög utsträckning internationell kultur?

Margrét Eggertsdóttir betonar såväl det retoriska som det sociala i barocklitteraturen och lägger även vikt vid den latinspråkiga litteraturen på Island, ett område som inte alltid uppfattats som centralt av landets inhemska forskare. Istället har dessa gärna koncentrerat sitt intresse på det "äkta isländska". Efter detta väsentliga vidgande av perspektiven uppmärksammar hon hur barocken på våra breddgrader förstärktes med drag från den nordiska litteraturtraditionen, ett förhållande som tidigare lyfts fram av Kurt Johannesson och andra. Isländska exempel på förhållandet ges med tillfällesdikter av Magnús Ólafsson.

Medan de flesta av volymens bidrag betonar retorikens genomgripande betydelse för det äldre litteratursystemet är Jørgen Sejersted tveksam. Han värjer sig för vad han menar vara en ytlig tendens till att ge retorik och författarroll en "absolutt status". Istället urskiljer han ett frö av modernitet i barocktidevarvet. "Utgångspunktet

må være at alle tekster til enhver tid, uafhængig av andre omstændigheder, repræsenterer en blanding av individets unike særtrekk og konvensjonenes uomgjængelige tvang." Han vidgår att barocken lutar över mot konventionen, men som ett slags motexempel för han fram psalmer av Iver Brink, präst i den dansk-norska församlingen i London. Målet med detta är att understryka betydelsen av det individuella, innerliga och subjektiva.

Sunt förnuft säger att det alltid finns en människa bakom ett litterärt verk, men frågan är om man bör söka någon slags "tidig-romantisk" linje i det barocka. Kanhända bör man hellre söka den retoriska linjen i det romantiska? Vad gäller äldre tiders andliga diktning finns dessutom särskilda problem, eftersom den klassiska retoriktraditionen kompletterades med konventioner och uttrycksmedel hämtade från en kristen mot-tradition, även den i högsta grad retorisk. Känsla, innerlighet och konkretion gavs här särskilt utrymme, och man kan jämföra med Malms redan anförda resonemang kring romanen *Thecla*. Intressanta studier på området har i Sverige författats av Stina Hansson och Valborg Lindgärde.

Även om jag alltså förhåller mig aningen tveksam till Sejersteds starka betonande av det personliga och subjektiva i Brinks text, hindrar detta inte att den historia han berättar om församlingen i London och Brinks psalmer över Höga visan är lärorik och fascinerande. Viktigt i sammanhanget är Brinks företrädare Christopher Meidel. Denne utvecklades till subversiv kväkarapostel, och efterklängen från dramat kring Meidel var, som Sejersted understryker, av stor betydelse i den miljö där Brink kom att arbeta. Det är emellertid också intressant att reflektera över att just denna dansk-norska församling i London är en i högsta grad lokal och perifer nordisk kulturmiljö – placerad i en europeisk storstad. Även i detta fall skulle man alltså kunna utveckla hur det regionala/lokala/internationella ställs mot framväxande nationella strukturer. Kanske diskussionen om individens litterära rörelsefrihet hör hemma just i en sådan diskussion.

En lärdom av läsningen av uppsatssamlingen är kanhända att det idag inte är de dörrar som bär skyltarna "barock" och "Norden" som öppnar vägarna till de intressantaste korridorerna. Författarna till volymens förhållandevis korta bidrag gläntar på en rad viktiga dörrar, och när det gäller den tidigmoderna epoken förefaller det som om det är ömråden och begrepp som exempelvis retorik, auktoritet, makt, övernationella kontra regionala kultursfärer, subjektivitet och polyglottism som pockar på fortsatta undersökningar.

Lars Burman